

L'idea d'avischinaziun

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch**

Band (Jahr): **9 (1993)**

PDF erstellt am: **27.04.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

L'idea d'avischinaziun

(en: Ischi sem., ann. 67, 1982, 18-26)

5. L'idea d'avischinaziun *

I Precauziun e stinonza

«Giat sebarschau tema la buglia», sedi ei. Forsa eisi quella verdad populara che ha stimulau la suprastonza da surdar a mi oz d'entrar en materia. Daveras, jeu sun in «giat sebarschau», ed ei caztga buca pli ch'in ton mei dad ir era mo culs barbis damaneivel da buglias che feman. Il «giat» ha denton era autras qualitads. El ei stinaus. Ed enzatgei nundetg: El croda adina sillas atgnas toppas e mai sil dies u emprun.

Quei dueigi valer per nus Romontschs tuts. Haver ina natira da giat, dira e stantiva, dotata da l'autra vart cun precauziun. Ei dat buca donn, sche nus seschein direger en nossa lavur d'avischinaziun da quella natira e da quei cumpurtament. L'avischinaziun dueigi sefar en moda precauta e ponderada. Mo il quitaun dueigi buca frenar e schirentar nus e nossas iniziativas.

II Davart l'avischinaziun en general

Revegnin al «giat sebarschau», ni meglier detg al «giat», che savess representar quella gada exemplaricamein il lungatg romontsch e ses basegns raschuneivels e manifests d'avischinaziun.

Ella Romontschia dat ei giattamenta tut in tener: giats, jats e gats, ed ina entira rateina da giattuns e giattins e gattels e jatschins. Denton san ins tschaffar quella genira giattesca da pugn da vesta formal en dus tips: GIAT (variaziun valladra JAT) e GAT.

Il GIAT vala per: l'Engiadin'Aulta, Surmir, Schons, Tumliasca, Cadi, il GAT cuviera mo la Foppa e Lumnezia..

Vess ins giu, duront ch'ins preparava ils vocabularis pratics dalla Ligia Romontscha (suenter 1920/21), ina survesta sur dil romontsch, vess ins giu ina coordinaziun ed ina controlla interna, fuss ins tgunschamein sefixaus pigl entir intschess romontsch sin la fuorma pli derasada: GIAT. Il GAT (vocabulari sursilvan) ei il resultat d'in cum-

* Ei setracta cheu d'in votum introductiv da discussiun el ravugl dalla radunonza da delegai dalla Ligia Romontscha dils 12 da december 1981 a Cuera. Cuort suenter questa radunonza ha la Ligia Romontscha surdau l'incumbensa pil «Rumantsch Grischun» (RG) ed entschiet cun ils emprems pass per sia derasaziun. Il fatg ch'il RG sesanfla ussa e nunditgont considerabels sforzs en ina situaziun critica, regorda ch'ils patratgs che plaidan sin quei camp per raschuneivladad e precauziun ein aunc tuttavia actuals.

Pareglia era las remarcas egl artechel «Il romontsch en discussiun», en: *Cal. Rom.* 1973, 305-313.

promiss regional intern. Cun quei essan nus gia biebein sil camp dall'avischinaziun la pli evidenta e palpabla. Gnanc dubi ch'ei dat tschiens e tschiens cass dad apparenta diversitad da pronunzia e da scripziun dils idioms romontschs, che sereducescha, viu pli dama-neivel, a pintga caussa. Nus revegnin sin quei pli tard.

«Avischinaziun», quei vul dir el senn il pli vast: ina megliera entelgientscha e capientscha dils Romontschs denter els. Che quella avischinaziun ei sin via gia daditg, ei ina realitad pli ferma che quei che nus cartein e sminein. Cunzun dapi ils onns 50 e 60 eis ella sefatga paleisa ed intensiva, seigi quei sur ed entras la Ligia e sias uniuns, sur ils mieds da massa (pressa, radio e televisiun) ed entras tontas e tontas ediziuns cumineivlas.

Il clom d'avischinaziun enderschein nus era abundontamein d'ordeifer nossa classena. Las campagnas en vesta alla Lescha da lungatgs, ed oravontut partenent la damonda dalla Ligia Romontscha a Berna, han schau sentir ch'ins spetga dils Romontschs ch'ei sviluppeschien buca mo ina pli gronda cunscienza da sesez, mobein era dapli spért e bunaveglia da secapir e da s'avischinar dapertut nua che quei ei pusseivel e dueivel.

III L'avischinaziun migeivla

Quei ei era stau la raschun che la Ligia Romontscha ha giu fatg ses patratgs ils onns 50, dil mument ch'ins era sil precint da semtgat e publicar a medem temps quater vocabularis romontschs: Surselva, Engiadina, Surmir e Sutselva. Jeu renvieschel per quellas ponderaziuns al plaid da dr. A. Schorta, caporedatur dil Dicziunari, «L'avischinaziun ortografica dals idioms retorumschs» (*Annalas* 75/1962, 96–102).

Ins sa da dir ch'ei ha setractau lu d'ina avischinaziun migeivla, loma. Tonaton savein nus, silmeins quels dalla generaziun mesauna u pli avanzada, tgei svariis ch'ella ha provocau. E nus savein era capir che la tema ha en conseguenza impedi ch'ils postulats, en sesez mudests, exequi cun pulita constanza el vocabulari sursilvan, il fuolavia dalla retscha dils vocabularis, vegnien realisai ulivamein era sil camp ladin e surmiran. Las conclusiuns per nus ston esser quellas:

- Far ordeifer il rom dall'avischinaziun ortografica da 1957 buc in soli sulet ulteriur pass decisiv, senza che quel seigi francaus e fatgs bien sin tuttas varts.
- Procurar ad uras per las structurass, la documentaziun, l'informaziun e la controlla che talas decisiuns e tals pass vegnien fatgs scosauda.

- Definir ensemen cun tut las instanzas necessarias en moda perschuadenta, tgei gremi che decida cumpetentamein en fatgs da lungatg e co quel dueigi secumponer.

IV L'avischinaziun en vesta a novs pensums

Ultra dils motivs che nus vein udiu eisi aunc auters intschess che sforzan nus pli che mai da mantener la lingia d'avischinaziun. Per l'ina tut quei che vegn fatg per adattar il lungatg als basegns dil temps. En quei rom stuein nus veser las lavurs vid neologissem e lungatgs professiunals, lavurs che han obteniu cuagl ir dil temps, el vau e sco completaziun dils vocabularis pratics existents, pli e pli bia muntada. Leutier s'aschunta la voluntad carschenta da cultivar il lungatg pli da rudien sils pli differentes plauns. Jeu dun mo in pèr cavazzins: Preseminar ladin (cun ina purschida pli gronda d'instrucziun romontscha), biologia romontscha en scola, scola dil Plantahof, scolas professiunals, adattaziun dils cudischs da scola, ediziuns cantunals (cudisch da dretg), cuors per emploiai cantunals, cuors per carschi, romontsch sco rom da maturitad, nomenclatura romontscha da vias e casaments, feagl d'informaziun romontsch.

En quei risguard crei jeu che la Ligia Romontscha seigi sin la dretga via, sch'ella sestenta da:

- Mantener e cultivar in stab permanent da persunas qualificadas che persequiteschan en enconuschientscha dils fatgs, cun sistem e cuntinuitad tut las damondas che sepresentan. Ei cunvegn da repeter che nusezs stuein formar las forzas che nus basignein e buca surschar quei alla casualitad.
- Procurar per neologissem che valan ton sco pusseivel pigl entir intschess e che gidan da s'avischinar enstagl da separar, tals che dattan buca vau a mintga caprezi.
- Coordinar ils sforzs cun tut las instanzas, buc il davos cun il partenari il pli ferm ed il davos decenni il pli activ: il Cantun (Departament d'educaziun).

V Plaunsiu viers ina specia da coinè?

Ei para bunamein dad esser ina lescha naturala che quei che ei zavrau, spatitschau e disparegliau, ha la tendenza da s'unir encunter tuttass difficultads. Mo aschia eisi da capir che la damonda dil lungatg

romontsch uniu da scartira ruaussa buc. Senza ir anavos en la historia dil 19avel secul (Spescha, Bühler) patratg jeu allas propostas dad Uffer, al postulat da prender il surmiran sco lungatg uffical romontsch, all'idea pauc concretisada dil schinumnu lungatg da canzlia. Ed ins sa esser ton sco segirs che damaun u pusmaun vegnan novas propostas.

Quei malruaus permanent e cumpatg nunevitabel stuess crei jeu stimular nus tier enzacontas ponderaziuns e promover certas mesiras che jeu vi formular cheu mo en in pèr puncts.

Percass che nus renconuschein l'idea d'avischinaziun ed il basegns d'ina tala, fuss ei franc buca mal fatg da far serius silmeins cun l'avischinaziun migeivla. Abstrahau da quei ch'ei vegniu detg sisura davart la lavur vid ils neologissem, vegn ei a setractar concretamein:

- a) D'empunir vid las directivas-clav, ils cussegls da 1957. Cheu s'impone en emprema lingia in appel, formulaus en tutta civiltad e demananza, a tut las instanzas ed a tuts ils Romontschs da renconuscher, risguardar e scriver il romontsch en la fuorma ufficala dils vocabularis pratics dalla Ligia e dils cudischs da scola.
- b) Procurar tier ina futura reediziun e cumpletaziun dils vocabularis ch'ils postulats da 1957 – ei setracta il bia da bagatellas da scripziun – vegnien realisai a fin, ed oravontut che quei vegni controllau dalla Ligia.
- c) Affirmar en tut e dapertut la via d'avischinaziun. Enqualga vein nus Romontschs bunamein in plascher sadistic da far resortir, con differents che nus essan: 4–5 lungatgs da scartira, 5 fiblas da scola etc.

La realitad ei denton pli semplia. Per semeglia eisi evident ch'il vallader ed il sursilvan cuvieran sco lungatg da communicaziun (capius ed entelgius) igl entir intschess e ch'ils auters dus u treis idioms (puter, surmiran e sutsilvan) ein tut priu adina partecipeivels da quels dus fundaments. Senza dubi ein quels dus idioms dil pugn da vesta realistic ils encalchens dall'avischinaziun. Quei sa buc esser auter. En quels dus ein la pli gronda veta dil lungatg, las pli grondas pusseivladads da novas creaziuns, las pli biaras ediziuns. Buca per nuot ch'il Dicziunari tschenta il vallader ed il sursilvan sco tgaus dils artechels.

Ins malcapeschi buca mei. Quei vul buca dir ch'ins dueigi negligir auters idioms originals e cun tradiziun. Plitost ha ei num da veser la realitad e da tschentar tier ovrar fundamentalas certas prioritads.

VI Avischinaziun a distanza e formaziun da forzas giuvnas

La lavur per l'avischinaziun savess – e cheu arriv'jeu tier in niev capetel – cumpigliar enzatgei pli cudizzont. Ina avischinaziun, che considerescha mo piculezzas da scripziun, giavina buc in giat orasut pegna. Ei drova finamiras pli attractivas, jeu less bunamein dir «utopias», ni cun plaids pli romontschs: «neglius» u «ninglurs». Jeu stos denton curreger: La mira finala sa e po esser utopica, empau sco il viadi silla glina, mo la via leutier sa e vegness ad esser ordvart profitivla.

Las experientschas dil vargau muossan che nus Romontschs fagein da cuntin confess e propiests, senza saver exactamein, tgei che nus vulein e nua che nus vulein arrivar.

Il davos temps – e cunzun il davos onn – vein nus curnau abundantamein il tgiern da fiug, tuccau da stuornas e mantunau anoviar entirs ladretschs da beinvulientscha e simpatia. Schizun ils Romontschs havein nus scurlau tschadilà ord la sien.

Denton vegnin nus a sedestadar malamein, cu nus vegnin confruntai cun las damondas concretas che vegnan ord la sensibilisaziun pli gronda. Co s'enschignein nus da cuntentar ils basegns che neschan da fertontier e co da satisfar a tontas pretensiuns che arrivian di per di?

Tenor miu giudicar dat ei per la cuminonza dil lungatg pign cun forzas limitadas mo ina via, quella da serrar las retschas, e quella d'ina *planisaziun* e *coordinaziun* raschuneivla concernent la cultivaziun dil lungatg. Planisaziun ei in tierm che plai buca fetg als Romontschs individualists, mo ella vegn praticada en biars ravugls minoritars sigl entir mund. Beincapiu, ina tala planisaziun tucca e pertucca nuotzun encarnas da creativitat (litteratura, musica, teater etc.). Ella ha da far sulettamein cun semtgar e tgirar ils fundaments absolutamein necessaris per mintga lungatg (vocabulary, grammaticas, cumpendis e muossavias dalla pli differenta specia).

Fravgia romontscha permanenta

Quei sforz d'ina planisaziun perschuadenta e buca d'ina politica dil «beingartetg» sa e sto vegnir realisada dils giuvens ensemen cun l'experientscha e la survesta dils vegls.

En in tal sforz cumineivel, dirigius dalla Ligia Romontscha a lunga vesta, vesess jeu la pusseivladad:

- a) Da formar e preparar per lur incumbensas forzas da cader ner basigneivlas, che ein stgisas da tgamunar ed animar il moviment romontsch egl avegnir.

- b) L'ocasiun – era ella buca da rufidar – da promover il spért d'unitad denter ils giuvens Romontschs cun enfirmir e cultivar quel vid ils fatgs e vid ina experientscha cumineivla.

Tgei munta quei ed en tgei schain ils fatgs, cun ils quals ils luvriers en quella «fravgia romontscha permanenta», en quei «lurvatori Romontschia» vegnan confruntai? Ins sa s'imaginar leutier divers scenaris, ed jeu supplicheschel Vus da cumpletar els, percass che Vus veis auters sin rucca.

Divers scenaris

- a) Igl emprem e pli maneivel scenari - per part vegn quel gia realisau dil secretari cun ses gidonters - ei ch'igl um da confidanza e cumpetent dalla Ligia, el meglier cass il linguist, rimna entuorn el aschi savens sco pusseivel forzas giuvnas disponiblas e qualificadas. El ha la survesta da quellas, informescha e formescha ellas, il pli cunvegnet en stretg contact cun il Dicziunari, cun las universitads e cun autras instanzas e centers (cuors da perfecziun tenor basegns). Mo la formaziun da forzas sa impedir che nus deien trasora ella fletga cun nossas incumbensas.
- b) In scenari pli giavinont, schegie ch'ils avantatgs ein tier el pli zuppai. El empunescha alla finamira che jeu hai gia numnau inaga e che jeu less situar denter il plaun dils basegns reals e nundispeivels ed il tierm final, la staziun cun l'inscripziun «brama» u «desideri».

Lein precisar empau! Cu ins ha scaffiu ils vocabularis romontschs dalla Ligia han ins stui far igl emprem lavurs preliminaras. Denter auter definir ils criteris che lubevan da normalisar ils idioms partenent scripziuns, fuormas, tempra romontscha genuina, germanissem, structuradas sintacticas, muntadas.

Ils pli paucs da nus serendan quen che quei ei stau ina lavur hanada.

Per l'*Engiadina* oravontut il retuorn all'identitad ladina, allas fontaunas dil lungatg, cunzun la renunzia alla scripziun italianisonta ed a fuormas e plaids da semeglionta tempra.

Per la *Surselva* l'unificaziun dils tips da scripziun catolic e reformau, la via da pesentincla denter Cadi, Foppa e Lumnezia partenent scripziun, fuormas e plaids.

Per il *Surmir* la definiziun dil lungatg-muossavia (Mon) en in in-tschess pulit ticlau da dialects disparglients.

Quei ei stau lavurs necessarias ch'ins ha numnau cun in tierm bia memia stretg e gigin: Normas ortograficas.

Co fuss ei – e cheu arriv'jeu en tiaras pli cauldas –, co fuss ei, sche nus instradassen en lavur cumina e sco emprema etappa (absolutamein nunligionta) las «Normas d'avischinaziun»?

Quei gidass nus da veser pli clar e da far pli serius cun l'avischinaziun ed a medem temps da dar slontsch al process sin la via all'identitad romontscha.

Sco detg, il malessier cuntinuau (en nossas retschas ed ordeifer) en vesta ad in lungatg romontsch uniu, pretenda da nus baul ni tard che nus saveien da dir culs fatgs, concretamein, e buca cun ideas e propostas malmadiras, tgei ch'ei pusseivel sil camp dall'avischinaziun linguistica e tgei buc.

Cun auters plaids, nus stuessen ad haver ina survesta ed in inventari cumplet da tut quei che ha da far cun l'avischinaziun: basegns reals (neologissem, lungatg administrativ, inscripziuns ufficalas eav.), ils avantatgs e disavantatgs. Oravontut stuess ins haver in catalog dils fatgs linguistics che reponderescha e valetescha tuts ils elements che s'imponan per ina avischinaziun. Il catalog cunzun mussass che biaras differenzas ein spironta imaginaziun, che autras sereduceschan savens sin silpli dus tips formals e che ulteriuras varietads ein aschi minimas ch'ins savess tgunsch far il quen d'alp d'eventuals sacrificis vicendeivels.

Il vocabulari d'avischinaziun

Normas d'avischinaziun sco schaluns per las damondas d'avischinaziun ein impurtontas aschia u aschia, era sche nus fagein egl avegnir (per semeglia sil sectur dils neologissem) mo pigns pass. Normas d'avischinaziun fussen – sco tier ils vocabularis pratics – ina lavur preliminar per in: Vocabulari d'avischinaziun, in vocabulari fundamental romontsch che survess a medem temps sco muossavia per l'avischinaziun.

En quei senn, e s'entelli era per las Normas d'avischinaziun, stuess ins elaborar ensemen cun glieud cumpetenta (era cun romanists e linguists d'ordeifer) in concept e definir la via da presentaziun.

Ei quei vocabulari per semeglia in tal sin fundament d'ina reit tudestg-romontscha:

SCHWEIGEN

Engiadines

Surmiran

Sutsilvan

Sursilvan

taschair/tascha

tascheir/te

tascher/te

quescher

Ni ei quei – sco quei che Z. Pallioppi leva far oriundamein, e sco quei che Otto Carisch (1848) ha fatg la finala – ina gatrera romontsch-tudestga? Duei la lavur vegnir fatga, considerond mo il stadi actual dils idioms ni considerond era aspects historics?

Seigi sco'i vegli. Quei vocabulari fundamental d'avischinaziun vess igl avantatg da mussar en moda semplia, concentrada (eventualmein era cun entretschar structurass sintacticas constantas el romontsch, differenzas fundamentalas lexicalas e da muntada, renviaments a sinonims) il stadi linguistic dil romontsch, las parallelas e las differenzas, e quei sil medem plaun.

Cun la presentaziun tudestg-romontscha dil vocabulari, che fuss en l'emprema part in spieghel dil stadi real, tuccass ei d'aschuntar alla fin da mintga artechelet en scartira pintga ina proposta d'avischinaziun (sut circumstanzias cun in pign commentari).

c) Priu ch'ins vegli buca dar memia zun els bargers: in tierz scenari, numnadamein d'activar:

- las gruppas da lavur menziunadas intensivamein vid la campagna per in lungatg modern (neologissem, mezs adattai d'instrucziun)
- vid la fasa d'avischinaziun migeivla, instradada gia daditg, mo buca realisada a fin
- vid il Vocabulari d'avischinaziun pressapauc sco menziunau cun considerar quel plitost sco in manual, che survescha alla megliera enconuschientscha dils Romontschs denter els, buns da gidar sin la via all'identitad.

Jeu hai dau a Vus enzacons oss ed ossets da sbluccar. L'avischinaziun ei sco jeu hai empruau da mussar en bia risguards gia ina realitad ed egl avegnir ina necessitad. Nus havein mo ina letga: dad affir-mar ella, vesend lien in svilup positiv, encuraschont e vital, e perquei da sedumandar, co pigliar cantun, secapescha senza temer l'atgna umbriva.

